

A Ginevra de' Benci portré titkai

„A festmény olyan költői műalkotás, amelyet látni lehet, nem pedig hallani.”¹

Leonardo

A *Trattato della Pittura*ban leírtak alapján a magyar művészettörténészekon kívül egyedül Daniel Arasse gondolta úgy, hogy a fiatal Leonardo találkozott Mátyás királlyal.² „Mátyás király születése napján egy költő elvitte hozzá művét, melyet ama nap dicséretére írt, amikor a király a világ javára megszületett, viszont egy festő is megajándékozta szerelmese képével. A király nyomban becsukta a könyvet, a festmény felé fordult, és azon akadt meg a pillantása nagy álmélkodással. Ekkor a költő erősen méltatlankodva így szólt: »Királyom, olvass, csak olvass, magvasabb dolgot fogsz hallani, mint amit egy néma kép ad!« Észrevette a király, hogy feddésben részesült, amiért néma dolgokat szemlél és így válaszolt: »Költő, hallgass, nem tudod, mit mondasz; ez a festmény nemesebb érzékszerveknek szolgál, mint a tiéd, mely vakoknak való. Olyasvalamit ad nekem, amit láthatok és érinthetek, és nem csupán hallhatok. És ne kárhoztasd az én választásomat, hogy a te művedet a karom alá dugtam, a festőét pedig a két kezemmel fogom, és szemem elé tartom, mert a kezek önmaguktól választották a hallásnál nemesebb érzékszerv szolgálatát. Én magam azon a véleményen vagyok, hogy a festő tudása úgy viszonylik a költőéhez, mint az érzékszervek, mellyel rendelkeznek egymáshoz. Nem tudod, hogy a lelkünk harmóniából van megalkotva, a harmónia pedig azokban a pillanatokban születik, amikor a tárgyak arányossága láthatóvá, illetve hallhatóvá válik? Nem látod, hogy a te művészetedben nincs meg ugyanegy pillanatban megteremtett arányosság, hanem inkább egyik rész a másiktól fakad folytatólagosan és a következő sor meg nem születik, míg a megelőző meg nem hal? Csupán emiatt tartom a te mesterségedet sokkal alacsonyabb rendűnek a festőénél, mivel itt harmonikus arány összetevődve nincs meg. Nem elégíti ki a hallgató vagy szemlélő lelkét úgy, ahogy a szépséges formák arányossága, melyek az arc isteni szépségének összetevői, itt előttem, és melyek ugyanabban a földön nagyobbat adhatna.«³

Ha e találkozást valóságosnak tekintjük, akkor időpontja, Leonardo *Az Arno völgyét* ábrázoló rajzához hasonlóan,⁴ napra pontosan tudható: 1476. március 23-át írtak e napon.⁵ (Leonardo olyan szemléletesen írja le, mintha jelen lett volna, és ez alapján nem vonható le más következtetés, mint hogy ő volt a portré alkotója,⁶ és azért tett

Mátyásra olyan lenyűgöző hatást a kedveséről készült képmás, mert az egy Leonardo-mű volt.)

Mátyás király 1474. szeptember 15-én jegyezte el I. Ferdinánd nápolyi király leányát, Aragóniai Beatrixet, a korszak kultúrdiplomáciája ez után léphetett működésbe,⁷ és keresett Itália földjén olyan festőt, aki Beatrix (nálunk Beatrice) portréját el tudja készíteni a király számára.

„A nápolyi királyi familia és a magyar uralkodó közti dinasztikus kapcsolat létesítésének a terve 1465-ben vetődött fel első ízben. Podjebrád Katalin halálát követően Ferdinánd király felajánlotta Mátyásnak leánya, Eleonóra – Aragóniai Beatrix nővére – kezét, ám az elképzelés végül kútba esett. Az új nápolyi–magyar házassági tervet 1472-ben vetette fel a Magyarországon tartózkodó pápai legátus. Ezt követően Bari érsekét küldte Budára Ferdinánd, a házasságot előkészítendő. 1474-ben már azzal az utasítással érkezett Nápolyba a magyar követség, hogy biztosítsák Mátyás számára Beatrix kezét. Leendő apósa szeptemberi levelében értesítette Mátyást az eljegyzés megtörténtéről. 1475 februárjában pedig a király Boroszlóban átadta a nápolyi követnek a jegyesének szánt értékes ajándékot. 1475 júniusában érkezett a magyar küldöttség Dél-Itáliába, ahol sikeres tárgyalást folytattak. Rövid kitérőt kell tennünk a középkorban megszokott, napjainkban azonban gyakorlatilag elképzelhetetlen párválasztásról, amelyet általában politikai érdekek, stratégiák határoztak meg. Főként a még gyermekkorban kötött frigyek esetében teljesen érdektelen szempont volt, hogy a leendő házastársak későbbi magánéletére milyen hatást gyakorol a szülők döntése. Mátyásnál jelen esetben más motivációk is érvényesültek. Szuverén uralkodóként – jöllehet édesanyja még élt – saját maga választott, legfeljebb meghallgatta tanácsadóit. Természetesen az egyik legfontosabb szempont esetében is a politika volt, hiszen egy királyi családból származó ara nagyban hozzájárult volna az alacsonyabb társadalmi rétegből származó király európai presztízisének erősítéséhez, ami az egyik legfontosabb célja volt kezdetektől fogva. Ezen túlmenően Mátyás igényesnek bizonyult leendő hitvese küllemét illetően is, mondhatni, a női szépség is fontos volt számára. Mivel közvetlenül a koronázás előtt találkozott először menyasszonyával, a nápolyi királylány megkapó szépségéről, kimagasló műveltségéről elsősorban a diplomaták elbeszéléséből értesülhetett. Emellett a kor általános szokása szerint valószínűleg képmásokat is kapott leendő hitveséről.”⁸

A hosszabb idézetből Mátyás igényességét kell kiemelnünk, hogy milyen fontos volt számára a szép női arc,⁹ illetve azt, hogy készülhetett Beatrixról egy képmás.¹⁰ Mivel a magyar királyságnak elsősorban Firenzével voltak kulturális kapcsolatai,¹¹ a portrémegrendelés szálai is ide kell, hogy vezessenek.¹² Feltételezhetően 1475 vége lehetett a szerződés teljesítésének határideje, mivel a portrét a következő évi születésnap ajándéknak szánták a királynak.

1476. december 12-én volt Mátyás és Beatrix házasságkötése, a nápolyi hercegnő portróját tehát az ezt megelőző születésnapig kellett elkészítenie Verrocchio műhelyének.¹³ A festmény kivitelezéséhez idő kellett, tehát még legalább egy évet vissza kell számolnunk.¹⁴ Nagy valószínűséggel a modellüléskor Leonardo csak egy tőle megszokott, végtelenül alapos rajzot készített Beatrixról¹⁵ (amely sajnos nem maradt fenn¹⁶), ehhez viszont el kellett utaznia Nápolyba,¹⁷ majd a rajz alapján, nagyjából egy év állt rendelkezésére a festmény elkészítéséhez.¹⁸ Beatrix az eljegyzéskor tizenhét éves volt, a festmény, illetve az azt megelőző tanulmányrajz elkészítésekor tizenhét, legfeljebb tizennyolc lehetett, az esküvőkor pedig tizenkilenc.¹⁹

Ahogy a bevezetőben említettük, erről a bizonyos Aragóniai Beatrix-portréről nem tud, de inkább nem akar tudomást venni a Leonardo-szakirodalom. Leonardo első firenzei korszakából csak egy fiatal női portréja ismert, a címben is említett, úgynevezett *Ginevra de' Benci* portré,²⁰ amit a művészettörténet egy évszázada már általában épp erre az időre, 1474 és 1476 közé keltez.

Minket elsősorban az gondolkodtatott el, hogy a festmény első ismert felmerülési helye Bécs, mégpedig az ottani Liechtenstein-palota.²¹ „A kisméretű táblaképet a Liechtenstein hercegek őrizték bécsi palotájukban lévő gyűjteményükben, anélkül, hogy tudták volna, ki festette, amikor Waagen (*Die Kunstdenkmalerin Wien*, 1866) elsőként előhozakodott a feltételezéssel, hogy az ismeretlen fiatal nő portróját Leonardo festhette... Bode előbb egy Verrocchióról szóló tanulmányban (JKP 1882), majd 1893-ban és 1903-ban visszatért Waagen hipotéziséhez, és eloszlattott minden bizonytalanságot, sőt még a modellt is azonosította Ginevra Bencivel, egy 1457 táján született firenzei nemes hölgygel, Amerigo di Benci lányával, aki tizenhat éves korában, 1474. január 15-én kötött házasságot Luigi di Bernardo di Lapo Nicolinivel.”²² Mint láthatjuk, mind a születés, mind a házasságkötés, illetve az eljegyzés is egy évben történt Aragóniai Beatrixéval, tehát egykorúak voltak.²³

„A kisméretű fatábla elülső oldalán fiatal, még szinte serdülőkorú nő képmása, kifejező, komoly, kissé mongolos arcvonásokkal, a vizekkel, fákkal tarkított táji háttér előtt, amelynek uralkodó motívuma egy ellenfényben ábrázolt nagy, tobozos növény. A tábla hátoldalán boróka-

ágacska, melyet egy babérág és egy pálmaág fog közre, mintegy csokorként; a három ágat feliratos szalag köti össze, rajta a következő jelmondat: »VIRTUTEM FORMA DECORAT« (»Szépség az erény ékessége«). Az alul levágott növényi ornamentikából arra következtetnek, hogy a kis táblából lent körülbelül egyharmadnyi részt levágtak (esetleg kétoldalt is leszabtak belőle, hogy a téglalap eredeti arányai megmaradjanak), egyes felvételek szerint azért, mert a felsőtest egy része és a kezek csupán vázlatosan voltak megfestve.”²⁴ A „kissé mongolos arcvonások” a képleírásban ugyancsak meglepők, de erre majd később visszatérünk.²⁵

A borókaágacska alapján később a fiatal lány mögötti sűrű bokrot is borókának²⁶ vélték a kutatók, majd ennek jelképi tartalma alapján határozták meg az ábrázolt személyt. „A boróka (olaszul ginepro), amelynek sötét bokra körbeveszi a fiatal nő porcelánfehér arcát, Ginevra nevére utal.”²⁷ A kérdés tehát eldőltnek látszik már jó ideje. Azonban egy kis kétely mégiscsak marad. „Függetlenül a modell azonosításától, amely a boróka (ginevra) jelentése, a dokumentumok utalásai, a családi okiratok és a vonatkozó bőséges szakirodalom ellenére végül is másodlagos kérdés, Leonardo szerzősége elismerésében ma már teljes az egyetértés a washingtoni National Gallery tulajdonába került kis kép körül... Aligha képzelhető el Verrocchio környezetében még egy festő, aki képes lett volna ilyen kifinomultságra és elmélyülésre, ilyen szobrászi erőre és ugyanakkor a szenttelenség ennyire nyugtalanító ábrázolására. A fiatalasszony neve, Ginevra Benci szinte magától értetődik, nem is kell segítségül hívnunk a vállát beárnyékoló borókabokrot. És ezt csak azért mondjuk, hogy válaszoljunk Rosennak, aki *Naturin der Kunst* (1903) című nevezetes munkájában határozottan kijelenti: nincs ember, aki joggal állíthatná, hogy azonosítani tudta a kép háttérében látható növényt.”²⁸

A képen látható fiatal hölgy személyével kapcsolatban tehát immár egy évszázada sem tudunk felmutatni perdöntő bizonyítékot.²⁹ Ugyanakkor az idézetből az is kiviláglik, hogy Angela Ottino Della Chiesa is Verrocchio műhelyében kereste a kép alkotóját,³⁰ aki, és ebben ma mindenki egyetért, a fiatal Leonardo volt. A már említett „kissé mongolos arcvonások” miatt azonban nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a festmény esetleg a fiatal Beatrixet ábrázolja, akiről köztudott az Árpád-házhoz való genetikai kötődés.³¹

Leonardo az arcvonások mögé tudott látni, és mai szóval lélekbúvárként képes volt ábrázolni a fiatal lány lelki alkatát, ellentmondásos személyiségét,³² és az arckép mögé festett szúrós, tüskés bokorral a modell ambivalens jellemvonásaira is utalt.³³

Aragóniai Beatrixnek több fiatalkori portróját is ismerjük a dalmáciai születésű Francesco Laurana szobrászmű-

Leonardo
da Vinci:
Ginevra de' Benci,
1474–1478,
The National
Gallery, London
© Wikimedia
Commons

vésznek köszönhetően.³⁴ Laurana utolérhetetlenül szép büsztjei hasonló hatással vannak a mai nézőre, mint Leonardo *Ginevra de' Benci* portréja, emelkedett magasztosságuk, lelki finomságuk, költői bájuk szinte földöntúli szépséget sugároz, mint az igazi műalkotások, „túlszárnyalják” az időt, vagyis örökérvényűek.

A New York-i Frick Collectionben található *Aragóniai Beatrix* portrét,³⁵ a *Ginevra de' Benci* portréhoz hasonlóan, 1474 és 1476 közé keltezi a szakirodalom. Itt talán az első évszám a mérvadó, mivel valóban egy serdülő, tizenhét éves lányt ábrázol a mellszobor. A közepén elválasztott hajviselet, a kétoldalt kis hullámokban göndörödő haj, a magas homlok, a magasan ívelő szemöldök a szem fölött (a szemek „mongolos” vágása),³⁶ a kicsit szomorkás ajkak, a tojásdad fejforma, a karcú nyak, a szelíd testtartás, a visszafogott öltözködés megegyező elemei a két portrénak (*Ginevra de' Benci* és Laurana *Beatrice* büsztje). A homlokon vékony fátyol feszül, így hűen visszaadja a fejformát. Vitathatatlanul lányosabb még a büszt modellje (mint a *Ginevra de' Benci* portrén), sőt szinte kislányos. Az is lehet, hogy még 1474 előtt készült, akár még 1473-ban, amikor Beatrix, nővére házassága után eladósorba került.³⁷

A *Ginevra de' Benci* portrén uralkodó halk szomorúság³⁸ egyértelműen jelen van Laurana büsztjén is,³⁹ lehet, hogy kényszerházasságnak vélte a nála tizenhárom évvel idősebb Mátyással való frigyét, lehet, hogy eljutott hozzá a hír, hogy Mátyásnak előző évben házasságon kívüli fia született, vagy szomorú volt azért, mert elhagyni kényszerül majd szülőföldjét, családját, rokonait, testvéreit.⁴⁰ Mindenesetre a *Ginevra de' Benci* képmás hihetetlen lágy melabújjára eddig nem találtak magyarázatot,⁴¹ és az, hogy valaki ezt lélekbúvárként észrevegye,⁴² leonardói érzékenységre vall.⁴³ „Nem lefestette ő az élete során elébe kerülő asszonyokat (mint szinte minden más arcképfestő szokta), hanem befészkelte magát tudatukba, oly finoman, mintha gondolatai átváltoztak volna a modell saját gondolataivá.”⁴⁴ A *Ginevra de' Benci* arckép meghittségét a leányának tájképi háttérrel való közvetlen kapcsolata adja,⁴⁵ mintha ott lennének vele szemtől szemben, ahogy a bokrok alól/mögül felénk lép. Ez a költészet, amiről a mottóban Leonardo említést tesz, és ez az, ami lenyűgözte Mátyás királyt is, amikor a kezébe vette a kedvese portréját.

Antonio Bonfininek, Mátyás történetírójának adjuk át a szót: „Ő (ti. Mátyás) napról napra jobban hevült várva várt arájáért. És figyelme egyre inkább elfordult a hadakozás ügyétől... A pannonok boldogságát erősen növelte Beatrix kedves és nyílt tekintete, akinek gyönyörű homloka, magas szemöldöke, telt halántéka meg pirosuló két orcája a vidám szemekkel, arányos orra, formás szája oly ritka bájt kölcsönzött az arcának, hogy alakra és tartásra nézve minden porcikája megfelelt Venusnak, szemérmességben Dianának, ékesszólásban Pallasnak.”⁴⁶ Bonfini

leírásában csak a „vidám szemek” nem illenek a *Ginevra de' Benci* portréhoz, viszont a „pirosuló orca” és a „telt halánték” megegyező.

Mátyás Corvináiban Beatrix királynéről öt portrét ismerünk, három profilból, egy félprofilból és egy szemből ábrázolja. Mivel ezek miniatúrák, nem várható el olyan részletesség tőlük, mint az eddig tárgyalt portréktól. (Mátyás arcát még több miniatúra őrizte meg a Corvinákban, de ezeket sem lehet összevetni Mantegna remekművű portréjával, amit sajnos csak másolatban ismerünk.)

A Corvinák Beatrix miniatúrái kivétel nélkül abban az időben készültek, amikor ő már Magyarország királynéja volt, tehát már nem tartózkodott Itália földjén, így joggal feltételezhetjük, hogy emlékezet alapján festették azokat a miniatúrokat. A Brüsszeli Királyi Könyvtárban őrzött *Missale Romanum*ot Firenzében készítették, 1485 és 1487 között,⁴⁷ Attavante degli Attavanti munkájának, illetve műhelye alkotásának tartják. Ebben Beatrixet ugyanolyan háromnegyed profilban látjuk, mint a *Ginevra de' Benci* arcképen, csak a két portré tükörképe egymásnak. A ruha színe, szabása is megegyezik, sőt a fejkendő és a hajviselet is. A miniatúrán kicsit más szögben látjuk Beatrixet, jobban oldalra fordul és néz, emiatt az arca vékonyabbak tűnik, mint a *Ginevra de' Benci* arcképen. A szomorkás tekintet viszont megegyező.

A Budapesti Országos Széchényi Könyvtárban lévő *Agathias*t Nápolyban készítették, 1483 és 1484 között,⁴⁸ tehát tíz évvel később, mint a *Ginevra de' Benci* képmást. Itt Beatrixet szinte teljesen szemből látjuk, egy kicsit a bal arcfélből többet. A hajviselet itt is megegyező, sőt a kicsit bánatos arc is. Az arckarakter, az arcfelépítés, az arc belső arányai is hasonlóak. A Bécsi Nemzeti Könyvtárban található *Regiomontanus* szintén Firenzében készült, 1476 és 1490 között.⁴⁹ Itt kibontott hajjal, profilból látjuk Beatrixet. A piros ruha és annak szabása már ismerős nekünk, az arckarakter, a különösen a magas, boltozatos homlok és a „telt halánték” is, sőt az arc itt is szomorú. Időben a Wolfenbütteli August Herzog Könyvtárban lévő *Ficinus* következik, ami megint csak Firenzében készült, 1489-ben.⁵⁰ Ez egy kicsit idealizált Beatrix, már mindenképp egy érett, igazi uralkodónőt ábrázol, kibontott hajjal, profilból. A piros ruha és annak fazonja ezúttal is ismerősnek hat. Időben a legkésőbbi a Vatikáni Könyvtárban őrzött *Breviárium*, ez is 1487 és 1492 között, Firenzében készült, Attavante műhelyében.⁵¹ A lap közepén lévő miniatúrán Pál apostol prédikál, legközelebb hozzá Mátyás, Beatrix és Corvin János. Míg a király és fia ül, Beatrix királyné imádkozó kézzel, letérdelve hallgatja Pál apostolt. Beatrix itt már kimondottan asszonyos, mint a később tárgyalt Dalmata-domborművön. A magas homlok, a piros ruha és a ruhafazon ismét csak ismerősnek tűnik számunkra, mintha valóságos attribútumai lennének a királynénak.

Viszont itt látjuk először kontyban a haját, mint a már említett Dalmata-portrén (ott kendő fedi a kontyát).

Beatrixról még egy portré ismert (számunkra a legismertebb), ez pedig a fent említett, Giovanni Dalmatának tulajdonított, híres kettős büszt dombormű a királyról és királynéről.⁵² Ennek keletkezési idejét általában 1485 és 1490 közé helyezik, tehát tíz-tizenöt évvel későbbre, mint a Laurana-büszttöt, illetve a *Ginevra de' Benci* képmást. A királyné itt már egyértelműen nagyasszonyos és uralkodói külsőt vesz fel, telt arca és a testformái már nem is emlékeztetnek az ifjúkori hercegnőére.

Az eddigieket összegezve: a fennmaradt Aragóniai Beatrix-portrék és azon belül is Laurana büsztje elég sok hasonlóságot mutatnak a *Ginevra de' Benci* portré arcvonásaival, arckarakterével, személyiségével és megjelenésével. André Chastel a *Ginevra de' Benci* portré kapcsán jegyezte meg: „a kép szoborra emlékeztet”,⁵³ ami felveti annak a lehetőségét, hogy a fiatal Leonardo Nápolyban, a Beatrix-portré (vagy -rajz) elkészítésekor láthatta Laurana portróját a milánói hercegnőről, és az hatott is rá az arckép elkészítése során.

Emiatt a „szoborszerűség” miatt érdemes ismét összevetni a Laurana büszttjét a *Ginevra de' Benci* portréval még egyszer. A hasonló vagy még inkább azonos testtartások mellett azt látjuk, hogy a mellkas tájékán, mindkét vállban és felkarban már gömbölydedebbek a formák a *Ginevra de' Benci* portrén. A keletkezésük közti egy-két év is hozhat ilyen fiziognómiai változásokat, Leonardót idézve: „Azok, akik kövérségre hajlamosak, ifúságuk virága után erős hízásnak indulnak...”⁵⁴

Írásunkban azt a lehetőséget vetettük fel, hogy a *Ginevra de' Benci* portré talán más személyt is ábrázolhat, mint amit eddig hittünk vagy gondoltunk róla. A hazai művészettörténeti kutatásokon kívül Mátyás király és a firenzei születésű reneszánsz művészet közti szoros kapcsolatokra eddig nem nagyon figyelt oda a világ. Kampis Antal pedig immár hat évtizede megfogalmazta a következőket: „A király azonban nem elégedett meg azzal a művészi természettel, amely udvarában szeme előtt folyt. Megrendelésekkel halmozta el a korszak kiválóságait Olaszországban is. Ké-

pekert rendelt és hozott be Leonardótól és Filippo Lippitől. Mantegna többször is megfestette arcképét.”⁵⁵

Budán, Esztergomban, Visegrádon, Vácon, Pécsen, Diósgyőrön, Nagyvácszonyban, Siklóson és Gyulafehérváron sokkal több firenzei és itáliai művész dolgozott abban a korban, és sokkal több Itáliában született művész vándorolt az akkori magyar királyság területére, mint azt a művelt világ gondolta eddig.⁵⁶ Ezek a műalkotások egyenértékűek voltak itáliai társaikkal, ötszáz év távolában olybá tűnik, mintha Itália városállamai és a magyar királyság közt nem léteztek volna mai értelemben vett politikai határok, így akár Beatrix királynét is ábrázolhatja Leonardo világhírű festménye, a *Ginevra de' Benci* portré.

Francesco
Laurana:
Aragóniai
Beatrice
mellszobra,
1475 körül,
San Miniato al
Monte, Firenze
© Wikimedia
Commons

¹ LEONARDO da Vinci: *Válogatott írások*. Ford. KARDOS Tibor, Bp., Művelt Nép, 1953, 116. Szimonidész mindezt így fogalmazta meg korábban: „A festészet néma költészet, a költészet pedig beszélő festészet.” HAUSER, Arnold: *A művészet és irodalom társadalomtörténete I–II*. Ford. GÖRÖG Livia, Bp., Gondolat, 1980, I., 269.

² ARASSE, Daniel: *Leonardo*. Ford. MARSÓ Paula, NEMES Krisztina, Bp., Typotex, 2016, 219.

³ LEONARDO: *i. m.* (1953), 117. A király szavait minden bizonnyal tolmács fordította le Leonardónak, így ő, amikor mindezt papírra vetette, kicsit már a saját képfilozófiáját is hozzáadta. Alpatov idézi Leonardót: „Nem tudod, hogy lelkünk harmóniából illeszkedik össze, s hogy a harmónia csak azoknak a pillanatoknak a gyermeke, ame-

lyekben látni és hallani lehet a tárgyak kapcsolatainak az összességét.” ALPATOV, Mihail: *A művészet története I–II*. Ford. MÁNDY Stefánia, Bp., Corvina 1965, II., 56. A költő és a király közötti baráti hang miatt, a költő talán Galeotto Marzio lehetett. „Magyarországon Galeotto a király társalkodója és mulattatója lehetett, még a háborúba is elkísérte... Galeottonak ki nem mondottan szinte legfontosabb célja, hogy az Aragóniai-ház és Mátyás király közös pápaellenes politikáját támogassa.” KARDOS Tibor: *Utószó = Galeotto MARZIO Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*. Ford. KARDOS Tibor, Bp., Helikon, 1979, 112., 114.

⁴ Készült „1473. augusztus 5-én, Havas Boldogasszony napján”.

⁵ Azonban az sem zárható ki, hogy egy évvel korábban, ugyanezen

- a napon történt. 1476 Leonardo számára meglehetősen változatosan indult. Február 26-án apjának harmadik házasságából megszületik féltestvére, Antonio, április 8-án pedig, tehát két héttel a feltételezett budai kirándulás után, alighogy visszatért Firenzébe, névtelen feljelentés alapján törvény elé idézték, majd vizsgálati fogságba került. Később így emlékezik erre: „Midőn az Űristent gyermeknek ábrázoltam, börtönbe zártatok; most, hogy felnőttnak ábrázoltam, gonoszul bántok majd velem.” ISAACSON, Walter: *Leonardo da Vinci*. Ford. FALCSIK Mari, Bp., Helikon, 2018, 106. Ezek szerint ebben az időben egy Madonna-képen is dolgozott, ez talán a *Szegfűs Madonna* vagy a *Benois Madonna* lehetett.
- 16 Az Uffizi Képtárban őrzik azt a Leonardo-rajzot, amelyen a két megkezdett Madonnáról ír Leonardo. A rajzon egy hullámos hajú, Mátyásra emlékeztető profilt látunk, vele szemben pedig egy ifjú profilját, aki szembenéz a másik arccal. A két megkezdett Madonna említése miatt ezt a rajzot 1478-ra keltezik, tehát két évvel későbbre a Mátyással való feltételezett találkozásnál. Leonardo ekkor még vissza tudta idézni Mátyás jellegzetes profilját, a fiatal arc pedig ő maga lenne, akinek vonásai szinte teljesen megegyeznek a *Háromkirályok imádásának* jobb szélén álló figuráival, amit eddig is rejtett önarcképének vélték. „...olykor újra elővette régi papírjait, hogy az üresen hagyott foltokat keresse rajtuk, ahova még elfér egy-egy ábra; akár régi vázlatait is át-rajzolta.” WHITE, Susan Dorothea: *Rajzoljunk úgy, mint Leonardo da Vinci*. Ford. BALIKÓ Nándor, Bp., Vertus Libro, 2007, 32.
- 17 Ezt Balogh Jolán alaposan feltárta könyvében. BALOGH Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Bp., Magvető, 1985, 76–78.
- 18 FEDELES Tamás: *Mátyás király és a szebbik nem = Rubicon*, 2009, 10. sz., 22–23.
- 19 Lásd alább majd a *Ginevra de' Benci* portré hátlapjának feliratát.
- 20 Ferdinánd király korábban nagyobbik leányát, Eleonorát ajánlotta Mátyásnak, de „Mátyás arra hivatkozva utasította vissza, hogy a festmény alapján nem elég szép az aragóniai hercegnő.” SUMONYI Zoltán: *Mátyás fényében, árnyékában. Aragóniai Beatrix*. Bp., Gabo, 2011, 29.
- 21 VAYER Lajos: *Alexandrosz és Corvinus (A Verrocchio-oeuvre és az olasz–magyar humanizmus ikonográfiája.) Témák, formák, ideák*. Bp., Corvina, 1988, 92–102.
- 22 Mivel a portré Mátyás születésnapjára készült, így joggal feltételezhetjük, azt inkább a magyar királyi udvar rendelte meg. Tehát nem a szokásos jegyajándékról van itt szó (ezért nincs a kép hátoldalán Beatrix címere), amit ebben az esetben a nápolyi udvar intézett volna, habár annak is voltak kapcsolatai Firenzével és Lorenzo Medicivel. SUMONYI: *i. m.* (2011), 28.
- 23 Az esztergomi Studiolo, Vitéz János esztergomi érsek dolgozószobájának a *Négy erény* ábrázoló falfestményei kapcsán Prokopp Mária kutatásai világítanak rá arra, hogy Verrocchio „éles bevetésben” alkalmazta tanítványait a magyar királyság megrendeléseinek: a fiatal Botticellit Esztergomba küldte, a még fiatalabb Leonardónak pedig egyszerűen kiszignálta ezt a magyar udvartól származó portrémegrendelést.
- TÓTH Gábor: *Botticelli készíthette az Esztergomban előkerült freskókat [Interjú PROKOPP Máriával]* = *Vasárnap.hu*, 2022. február 10. <https://vasarnap.hu/2022/02/10/botticelli-prokopp-maria-studio-lo-vitez-janos-esztergom/> „Verrocchio valószínűleg azért hagy fel a festéssel s szenteli magát szobrászati alkotásoknak, mert meggyőződött arról, hogy olyan segédre, mint Leonardo, nyugodtan rábízhatja a festményekre vonatkozó megrendeléseket.” HAUSER: *i. m.* (1980), I., 261
- 24 Leonardo ekkor mindössze huszonkét-huszonhárom éves. Később megkérdezi naplójában: „Ugyan miért van a magyar aranyokon kettős kereszt?” LEONARDO: *i. m.* (1953), 93.
- 25 Mint például az *Isabella d' Este* képmás, a *Madonna Littá*hoz készült tanulmányrajz a Louvre-ban vagy a *Szklás Madonná*hoz készített *Angyalfej* tanulmány a Torinói Könyvtárban. Utóbbi két rajzon ugyanolyan főköztözerű kendőt látunk, ami hátul összefogja a hajkoronát, mint a *Ginevra de' Benci* portrén.
- 26 A Windsori Királyi Könyvtárban őrzött, 1475-re keltezett *Kéztanulmány*, amelyet már sokan illesztettek a *Ginevra de' Benci* portré alá (elsőként Wilhelm von Bode, a kompozíció kiegészítéséül), viszont fennmaradt. Itt a jobb kéz pár szál virágot tart (csak a virágok szárát látjuk), így el tudjuk képzelni, hogy az arckép a kezekkel milyen hatást gyakorolhatott Mátyásra, épp ezt örökítette meg Leonardo a *Trattató*ban.
- 27 Egyes vélemények szerint az Uffizi Képtárban őrzött *Angyal üdvözlésének* háttérében a nápolyi öblöt láthatjuk. Ha ez így van, akkor ezt emlékezetből készítette Leonardo, mivel a nápolyi kikötőt az ottani Szt. Márton Múzeumban látható úgynevezett *Strozzi-táblakép* (1470 körül) hitelesen ábrázolja, a néhány közös motívum mellett azonban sokkal több az eltérés a két festményen.
- 28 A *Ginevra de' Benci* arckép háttérében olyan gyors, szinte impresszionisztikus ecsetkezelést látunk a tuskés fa vagy bokor tónusmegoldásában, ami egyértelműen gyors kivitelezésre utal.
- 29 Beatrix 1463-ban, hatévesen kötött gyermekházasságot Gian-Battistával, Marzano herceg négyéves fiával. Később Ferdinánd a gyermek férjét apjával együtt börtönbe zárta, Gian-Battistát onnan csak 1495-ben, a Nápolyt elfoglaló francia seregek szabadították ki. SUMONYI: *i. m.* (2011), 19., 23. Beatrix nyolcévesen elvesztette édesanyját, Izabella királynét. 1473-ban férjhez ment Eleonóra nővére, aki édesanyjuk halála után Beatrix neveltetésével foglalkozott. Ekkortól kezdve Beatrix önálló, eléggé költséges udvartartást vitt, tizenhét éves korában már nagy adósságai voltak. Ugyanakkor megjelentek a kérék is, Filberto a savoyai hercegség névleges uralkodója és Károly francia trónörökös, majd Mátyás. Uo., 26–28.
- 29 *Ginevra de' Benci* portréja https://hu.fruiki.wiki/wiki/Portrait_de_Ginevra_de'_Benci
- 21 Budától Bécs kétszáznegyven kilométer, amely nem nagy távolság. A vesztés Mohács, majd Buda eleste után Pozsony és Bécs irányába menekítettek mindent a török elől.
- 22 CHIESA, Angela Ottino Della: *Leonardo da Vinci = LEONARDO da Vinci festői életműve*. Ford. HAVAS Lujza, Bp., Corvina, 1989; „A Liechtenstein-gyűjteményből került nemrégiben a washingtoni National Gallerybe.” ROSCI, Marco: *Leonardo da Vinci = A korai reneszánsz*. Ford. SZIBERTH Bertalan, Bp., Corvina, 1991, 273.
- 23 Sőt, abban is közös a sorsuk, hogy mindketten gyermektelenek voltak.
- 24 A képcsonkítás sok más dolog miatt is történetileg, legkevésbé az alsó rész befejezetlensége miatt, már csak azért is, mert ez a pályakezdő, ambiciózus Leonardóra még nem volt jellemző. A hátoldali porfirmárvány minta megfestésének alaposága miatt ezt a lehetőséget tehát teljesen kizárhatjuk. (Verrocchio ilyen porfirmárvánnyal dolgozott az 1472-ben elkészült *Giovanni és Piero de' Medici sírelmének*.) Daniel Arasse szerint „nedvesség rongálhatta” meg a kép alsó részét, ezért csonkították meg. ARASSE: *i. m.* (2016), 321. Amennyiben képzetben kiegészítjük a portrét a windsori könyvtár kézirásával, az annyira megnyújtja a kompozíciót, hogy el kell fogadnunk a már említett feltételezést, hogy a *Ginevra de' Benci* arckép két oldalából is levágtak. „Ha egy Leonardo-képről hiányoznak a kezek, az biztos jele annak, hogy a művet megcsonkították.” WHITE: *i. m.* (2007), 113.
- 25 Marco Rosci is „kissé mongolos vonásúnak” tartja a portrét. ROSCI: *i. m.* (1991), 272.
- 26 „A borókabogyót sokrétűen használták fűszerként és gyógyításban is, fertőtlenítő, vizelethajtó, szélhajtó hatásai miatt, fejfájásra, emésztési zavarok esetén. A borókaolajat az ősi egyiptomiak sóval keverve a balzsamozási eljárás során használták.” FRÁTER Erzsébet: *A Biblia növényei*. Bp., Scolar, 2017, 225.
- 27 CREMANTE, Simona: *Leonardo da Vinci összes művei*. Ford. KONCZ Éva, Bp., Korona, 2008, 90. „A boróka a ciprusfélék közé tartozik (vö. »mint a ciprusfűrt«), a nép Boldogasszony ágának nevezte... a Szent Szűz fája volt (»tetszetes mint a czédrusfa«), hasonlóan a pálmához...” JANKOVICS Marcell: *A fa mitológijája*. Debrecen, Csokonai, 1991,

110. A boróka, a borókaág tehát szüzességi jelkép is, egy születésnap portré esetében tehát kézenfekvő, ami így Beatrixre is vonatkozatható.
- 28 CHIESA: *i. m.* (1989), 90. Felix Rosen idézett mondata azért is érdekes, mert valóban nem egyszerű beazonosítani Leonardo festményein a növényeket, virágokat. Ha a borókabokor megkérdőjelezhető, akkor az egész ráépített Ginevra de' Benci személymeghatározás is meginog.
- 29 Camillo Semenzato egyszerűen „Női képmásnak” és „Ginevra Benci állítólagos portréjának” nevezi a festményt. SEMENZATO, Camillo: *Dicsőséges reneszánsz*. Ford. BALÁZS István et al., Bp., Corvina, 1993, 65. Semenzato Anonimo Gaddianót idézi: „Firenzében természet után lefestette Ginevra d' Amerigho Bencit, mégpedig olyan jól, hogy a vásznat nem portrénak, hanem a valóság Ginevrának nézték.” Itt vásznonképről olvasunk, míg a feltételezett *Ginevra de' Benci* képmás fatáblára készült. Stendhal második firenzei korszakához köti a festményt: „Ahelyett, hogy oltárképekbe fogott volna, amelyek túl nagy vállalkozásnak tünnek számára, Leonardo hozzálátott a társaságbeli csinos nő lefestéséhez. Először Ginevra di Bencit festette meg, Firenze legszebb leányát...” STENDHAL: *Az itáliai festészet története*. Ford. NÉMETH Miklós, Bp., Európa, 1982, 182. „Ginevra de' Benci 1470-es években festett arcképén Leonardo temperát és olajat is használt.” KING, Ross: *Leonardo és az Utolsó vacsora*. Ford. MAKOVECZ Benjámin, Bp., Park, 2013, 137.
- 30 Giovanni Morelli még Verrocchiónak tulajdonította a festményt. „A Liechtenstein-képtár Leonardo-féle arcképét Verrocchiónak tulajdonítja.” DINER-DÉNES József: *Leonardo*. Bp., Lampel, 1906, 231.
- 31 [SZERZŐ NÉLKÜL]: *Az Árpádok vére csörgedezett Aragóniai Beatrix ereiben = Múlt-kor.hu*, 2021. december 22. <https://mult-kor.hu/az-arpadok-vere-csorgedezett-aragoniai-beatrix-ereiben-20211222>
- 32 „...mélységesen élő lélekrajtot vetít az arca.” ROSCI: *i. m.* (1991), 273.
- 33 Gondoljunk Beatrix gyermekkori, majd Mátyás halála utáni szomorú élettörténetére.
- 34 „...a tizenhat-tizenhét éves Beatrixról tizenhét szoborportrét ismerünk, amelyek a palermói, párizsi, bécsi, berlini múzeumokban láthatók... Nyilván nem véletlenül készítettett annyi mellszobrot eladósorban lévő lányáról a mindig körültekintően számító Ferdinánd király, hanem vélhetően azért, hogy legyen mit szétküldenie a potenciális kérők udvarába.” SUMONYI: *i. m.* (2011), 29. Alapos elemzés után azonban csak egyről állíthatjuk, hogy őt ábrázolja, ezt korábban a párizsi Dreyfus Gyűjteményben őrizték, ma pedig a New York-i Frick Gyűjteményben.
- 35 LEADER, Anne: „*Dalmatian sculptor Francesco Laurane...*” = *Italian Art Society*, 2018. március 12. (rb.gy/19x5z)
- 36 Beatrix nővérét, Izabellát Laurana két mellszoborban örököltette meg (az egyik a Louvre-ban, a másik a Messinai Nemzeti Múzeumban található), mindkettőn a „mongolos” szemvágás még Beatrixnél is feltűnőbb.
- 37 Sumonyi szerint ezért készítették őket. SUMONYI: *i. m.* (2011), 29.
- 38 „A lány fekete sálja pedig a lehető legkevésbé illő kiegészítője a ruházatnak...” ISAACSON: *i. m.* (2018), 100. A fekete sál viszont Beatrix esetében rögtön értelmezhető: a korán elvesztett édesanyára is utalhat. Az arc mögötti sötét, túlévelű lombok is felerősítik ezt a hatást, ahogy a mottóul választott idézet is utalt rá, „a festmény olyan költői műalkotás, amit a szemünkkel észlelünk”. Ebben a költészetben komoly együtt ható tényező a táj és az arc dialógusa. Sokan rámutattak már arra, hogy a *Ginevra de' Benci* portréja a *Mona Lisa* előképe. Abban is, hogy a portré két oldalán megosztott tájképi háttérrel látunk. Ugyanakkor a csend megjelenítésében is hasonlók, mind a két későbbi *Sziklás Madonnánál* is látjuk, amelyeken a „csend honol”.
- 39 Beatrix életének nápolyi szakaszáról fennmaradt egy olasz nyelvű történet. A szerző és cím nélküli elbeszéléseket összegyűjtő kötet *Különböző tragikus és szerelmi esetek, melyek Nápolyban és nápolyiakkal máshol történtek* címen forgott a korabeli Itália könyvtáraiban. A mű szerzőjét nem ismerjük, vélhetően egy későbbi összeállításról van szó, amelyet a botránykrónika jellege miatt álneven publikáltak. *Aragóniai Beatrix magyar királyné* = https://hu.wikipedia.org/wiki/Arag%C3%B3niai_Beatrice_magyar_kir%C3%A1lyn%C3%A9
- 40 Beatrix ellentmondásos személyiségére utal Bajcsy-Zsilinszky Endre is Mátyás királyról írt könyvében: „erkölcsében a reneszánsz gátlástalanságait hozta magával a puritán budavári palotába...” BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Mátyás király*. Bp., Magvető, 1983, 222.
- 41 A kép hátulján „a mottó a morális tanulságot fejezi ki, amelyet Leonardo Ginevra arcképén a fiatal nő talányos arckifejezésével, hangsúlyosan megjelenített személyiségével, befelé figyelő pillantásával jelzett.” CREMANTE: *i. m.* (2008), 94. „Ginevrának a képfelelőtől szinte átlósan elfordult felsőteste ellentétet alkot a csaknem teljesen a néző felé forduló fejével, s így az ábrázolt hölgynek kissé élettelen arckifejezése ellenére, sajátos dinamikát kölcsönöz.” ZÖLLNER, Frank: *Leonardo da Vinci*. Ford. KÉZDY Balázs, Taschen, Vince, 2006, 21. Amit Zöllner „sajátos dinamikának” tart, inkább egyfajta arisztokratikus büszkeség és felsőbbrendűség a modell tekintetében, és egy királyi sarj esetében kézenfekvő. „Ginevra tekintete valami méltóságot vagy közönységet sugall, mintha csak átnézne rajtunk...” ISAACSON: *i. m.* (2018), 102.
- 42 Lásd Leonardo női portréit, Madonna-arcait; mindet titokzatos lelkiség lengi körül.
- 43 „A *Ginevra de' Benci* képmása megfestésével Leonardo végül is lélektanilag alkotott, amely alanya rejtett érzelmeit is megjeleníti.” ISAACSON: *i. m.* (2018), 104.
- 44 KARÁTSON Gábor: *Így élt Leonardo da Vinci*. Bp., Móra, 1968, 68.
- 45 „...az egyalakos portré is feloldhatatlanul egybeszővődik a háttér dinamikájával.” WÖLFFLIN, Heinrich: *Művészettörténeti alapfogalmak*. Ford. MÁNDY Stefánia, Bp., Corvina, 1969, 178.
- 46 FEDELES: *i. m.* (2009), 23. Galeotto Marzio is hasonlóan mutatja be Beatrixet: „Ez a feddhetetlen erkölcsű, bájos fiatal lány irodalomban, tudományban jártas, kiválóan ékesszóló, válaszaiban méltóságteljes és talpraesett volt. Ahogy valamit beszélt, ahogy a dolgokat intézte, mindabban volt valami kellem, ami felkeltette az emberek csodálatát.” MARZIO: *i. m.* (1979), 13.
- 47 *Bibliotheca Corviniana*. Szerk. CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, Bp., Helikon, Corvina, 1976, I.
- 48 Uo., VII.
- 49 Uo., XC.
- 50 Uo., CVII.
- 51 Uo., LXVI.
- 52 *Beatrix és Hunyadi Mátyás* = *Wikipédia* https://hu.wikipedia.org/wiki/Arag%C3%B3niai_Beatrice_magyar_kir%C3%A1lyn%C3%A9#/media/F%C3%A1jl:Beatrix_und_Matthias.jpg
- 53 CHASTEL, André: *Leonardo festészete* = LEONARDO: *művészet és tudomány*. Ford. TAKÁCS Zoltán, Bp., Allprint, 2005, 62.
- 54 LEONARDO da Vinci: *A festészetéről*. Ford. GULYÁS Dénes, Bp., Corvina, 1973, 122. Mintha csak Beatrixre célozna e sorokkal.
- 55 KAMPIS Antal: *A képzőművészet története*. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963, 629.
- 56 A témához lásd még MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Bp., Corvina, 2009.